SECTION 3
ECONOMIC LAW;
ECONOMIC PROCEDURE LAW

СЕКЦІЯ 3
ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО;
ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 346:3

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРЕДМЕТУ ЗАСТАВИ В ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИНАХ

Афанасієв Роман Володимирович,
канд. юрид. наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
та фінансового права ННІ права,
Сумський державний університет

Солодка Аліна Вікторівна,
студентка VI курсу ННІ права,
Сумський державний університет

У статті узагальнено особливості господарських відносин – врегульованих нормами господарського права відносин, що виникають у процесі здійснення підприємницької діяльності, тісно з нею пов’язаної діяльності некомерційного характеру, а також відносин щодо державного регулювання господарської діяльності; проаналізовано історичні аспекти та сучасні підходи щодо застави та з’ясовано, що в силу застави заставодержатель має право у разі невиконання заставодавцем зобов’язання, забезпеченого заставою, одержати задоволення за рахунок заставленого майна переважно перед іншими кредиторами цього боржника, якщо інше не встановлено законом; з’ясовано сутність предмету застави в господарських відносинах, зокрема, визначено, що предметом застави може бути будь-яке майно, що може бути відчужене заставодавцем і на яке може бути звернене стягнення, майно, яке заставодавець набуде після виникнення застави; обгрунтовано, що права заставодержателя на річ, яка є предметом застави, поширюються на її приналежності, якщо інше не встановлено договором, на плоди, продукцію та доходи, одержані від використання заставленого майна, у випадках, встановлених договором. Також ми з’ясували, що предметом застави не можуть бути: культурні цінності, що є об’єктами права державної чи комунальної власності і занесені або підлягають занесенню до Державного реєстру національного культурного надбання; пам’ятки культурної спадщини, занесені до Переліку пам’яток культурної спадщини, що не підлягають приватизації; вимоги, які мають особистий характер, а також інші вимоги, застава яких заборонена законом. Одночасно, предметом застави в господарських відносинах є будь-яке майно або майнові права суб’єктів вказаних відносин, що можуть бути відчужені заставодавцем і на які може бути звернене стягнення з використанням необхідного механізму. Зміст заставних господарських відносин – це суб’єктивні права та обов’язки їх учасників.

Ключові слова : господарські відносини, римське право, застава, предмет застави, заставні відносини, заставне право.

Afanasiev R. V., Solodka A. V. The Nature and Characteristics of the Collateral in Economic Relations. The article summarizes the features of the economic relations regulated by rules of commercial law relations arising in the process of entrepreneurship, and closely related with the activities of non-commercial nature and relationship to state regulation of economic activities; analyzed the historical aspects and modern approaches of collateral and found that because of the pledge, the pledgee has the right in case of default by the pledger of the obligations secured by the pledge, to receive satisfaction through the pledged property mainly before other creditors of this debtor, unless otherwise provided by law; determined the nature of collateral in economic relations, in particular, it is determined that the collateral may be any property that may be alienated by the mortgagor and which may be foreclosed, the property that the pledger will acquire after the creation of the security; it is proved that the rights of the pledgee on the thing pledged, extend to its accessories unless otherwise provided by contract, to the fruits, products and income obtained from the use of the mortgaged property, in cases stipulated by the contract. We also found that the subject out of the pledge may be: cultural values, which are objects of right of state or municipal property and recorded or to be recorded in the State register of national cultural heritage; monuments of cultural heritage entered in the List of monuments of cultural heritage not subject to privatization; the requirements that have personal character and other requirements, the pledge of which is prohibited by law. At the same time, collateral in economic relations has any property or property rights of subjects of these relations, which can be disposed of by the mortgagor and which can be recovered using the appropriate mechanism. The contents of the pledge of economic relations – are the rights and duties of their participants.

Keywords : economic relations, the Roman law, collateral, the subject of collateral, pledge, lien.

Актуальність дослідження. Проблема правового регулювання заставних відносин не втрачає своєї актуальності протягом історії розвитку права, а протиріччя, які виникають між суб'єктами заставних правовідносин, потребують удосконалення засобів правового захисту їх законних прав і інтересів. Зауважимо, що первісною формою застави був заклад, при якому заставодержателю передавалося у володіння заставлене рухоме майно. Однак, по мірі розвитку і ускладнення суспільних відносин стали з'являтися різні поєднання форм застави, що призвело до появи застави нерухомого майна, застави із залишенням майна у заставодавця, а вже пізніше – спеціальних форм застави, таких, як застава товарів в обороті та застава речей у ломбарді.

Сучасний інститут застави сформувався в умовах стрімкого промислового розвитку, появи високоліквідного майна, масового виробництва, що дозволило включити в коло заставних правовідносин значне число суб'єктів господарського права.

Теоретичні уявлення в області регулювання застави розвивалися разом з розвитком господарських відносин. Правове регулювання заставних відносин постійно привертає увагу вчених і практиків, широко досліджується в юридичній літературі.

Так, загальним питанням застави і різним її аспектам присвячені монографії, статті в періодичних виданнях таких дослідників, як О. Андрєєва, Ю. Жорнокуй, О. Гетманець, О. Кізлова, В. Мілаш, С. Несинова, В. Щербина та інших. В їхніх працях запропоновані різні підходи до визначення сутності застави, з'ясовані особливості останньої.

Постійний розвиток заставних відносин змушує знову звертатися до дослідження питань застави. Зокрема, у наявних наукових працях недостатньо висвітлені питання механізму звернення стягнення на предмет застави в господарських відносинах. З метою подальшого обгрунтування такого механізму далі в роботі пропонується аналіз підходів щодо предмету застави в господарських відносинах.

Метою статті є з'ясування сутності та особливостей предмету застави в господарських відносинах.

Як зазначає О. Кізлова, «необхідність дослідження застави в умовах подальшої еволюції економічних відносин обумовлена безліччю обставин різної природи і характеру, оскільки під впливом цих процесів можуть змінюватися і сутнісні характеристики самого

явища – застави» [6, 1]. Відтак, на нашу думку, застава і її предмет в господарських відносинах також мають визначені особливості та сутнісні характеристики.

Отже, попередньо визначимо сутність вказаних господарських відносин.

Аналіз положень наукової літератури та Господарського кодексу України, присвячених питанням господарського права, дозволив нам прийти до наступних узагальнень [3,47-74;4;8,15-19;9,13-15;16,20-25].

Господарськими відносинами в контексті нашого дослідження є врегульовані нормами господарського права відносини, що виникають у процесі здійснення підприємницької діяльності, тісно з нею пов'язаної діяльності некомерційного характеру, а також відносини щодо державного регулювання господарської діяльності.

Господарські відносини можна розділити на два види:

– вертикальні – відносини, що винкають між суб'єктами підприємницької діяльності та державними органами, які регулюють цю діяльність різними способами і в різних формах. Однією із сторін таких відносин виступає суб'єкт господарювання, а іншою – орган державного управління;

– горизонтальні – відносини, що виникають між суб'єктами підприємницької діяльності в процесі її здійснення. Велика частина цих відносин врегульована нормами цивільного та господарського права і будується на рівності їх учасників.

Складовими елементами господарських відносин є суб'єкт, об'єкт, зміст, юридичні факти. Суб'єкти, учасники господарських відносин – це особи, які здійснюють господарську діяльність, Україна та її адміністративно-територіальні одиниці в особі відповідних компетентних органів. Об'єктом господарських відносин є матеріальні та нематеріальні блага, з приводу яких учасники вступають у відносини. До них відносяться речі, включаючи гроші та цінні папери, інше майно, дії зобов'язаних суб'єктів, власна діяльність суб'єктів права, немайнові блага, що використовуються при веденні господарської діяльності (фірмове найменування, товарний знак, комерційна таємниця та ін.). Зміст господарських відносин становлять суб'єктивні права та обов'язки їх учасників, що є, відповідно, мірою можливої та належної поведінки і забезпечуються в необхідних випадках державним примусом.

Далі перейдемо до з'ясування сутності застави як такої. З цією метою зазначимо, що інститут застави був відомий ще римському праву, звідки й бере свій початок.

З цього приводу А. Зайков каже, що застава разом з сервітутом, суперфіцієм і емфітевзисом є різновидом прав на чужі речі, тобто, інститутом речового права. Одночасно, застава – це один з головних засобів забезпечення зобов'язань, тобто, інститут зобов'язального права. Заставне право – це право звернення стягнення в разі невиконання зобов'язання на заздалегідь визначену річ, незалежно від того, чи продовжує вона належати боржнику, чи ні, і переважне перед усіма іншими вимогами. Іншими словами, заставне право користувалося абсолютним захистом (позов висувався проти будь-якої особи, у якої річ виявлялася у володінні). Оскільки заставне право має акцесорний характер, воно існує лише остільки, оскільки існує зобов'язання, що забезпечується цією заставою. Єдиного римського терміна для позначення застави немає, різні історичні види іменуються по-різному. Можна лише сказати в самому загальному сенсі, що застава – це зв'язана річ – res obligata [5, 350-355].

На думку І. Новицького, у розвиненому римському праві зміст заставного права полягав в праві суб'єкта заставного права при незадоволенні зобов'язання, в забезпечення якого встановлене заставне право, витребувати заставлену річ з рук всякої третьої особи, продати її і з вирученої суми задовольнити себе за зобов'язанням переважно перед усіма іншими стягувачами [10, 139-143].

Як підкреслює О. Омельченко, в римському праві єдиним не чисто правовим способом забезпечення зобов'язань визнавалася застава – специфічне речове право, що передається боржником кредитору щодо своїх речей. Пізніше, крім застави речей була встановлена і застава зобов'язань як спосіб гарантії інших зобов'язань (отримання, наприклад, нової позики гарантувалося передачею в заставу боргової розписки від іншого боржника). У разі невиконання зобов'язання без особливих судово-правових процедур кредитор мав право погасити зобов'язання за рахунок вартості наданої йому речі або отриманням повного права власності на річ [11, 93].

Сучасний підхід до застави передбачає таке.

У великому тлумачному словнику сучасної української мови визначено, що заставою є віддавання кредиторові якого-небудь майна або коштовності для забезпечення одержуваної позички; річ, яка залишається у того, хто видає позичку [2, 424].

Великий юридичний словник визначає заставу як один із основних способів забезпечення зобов'язань [1, 181].

В юридичній енциклопедії зазначено, що в силу застави кредитор за забезпеченим заставою зобов'язанням має право у випадку невиконання боржником такого зобов'язання отримати задоволення із вартості заставленого майна переважно перед іншими кредиторами особи, якій належить це майно [13, 166].

Недоліком зазначених підходів до застави, на нашу думку, є ігнорування такого аспекту застави, як механізм звернення стягнення на заставлене майно, невказівка на те, що застава може виникати в тому числі і із господарських відносин.

Цивільний кодекс України (далі в роботі – Кодекс, ЦКУ) зауважує, що «в силу застави кредитор (заставодержатель) має право у разі невиконання боржником (заставодавцем) зобов'язання, забезпеченого заставою, одержати задоволення за рахунок заставленого майна переважно перед іншими кредиторами цього боржника, якщо інше не встановлено законом (право застави) (ст. 572 Кодексу).

Заставою може бути забезпечена вимога, яка може виникнути в майбутньому (ст. 573).

Застава виникає на підставі договору, закону або рішення суду.

До застави, яка виникає на підставі закону, застосовуються положення цього Кодексу щодо застави, яка виникає на підставі договору, якщо інше не встановлено законом (ст. 574).

Іпотекою є застава нерухомого майна, що залишається у володінні заставодавця або третьої особи.

Закладом є застава рухомого майна, що передається у володіння заставодержателя або за його наказом – у володіння третій особі.

Правила про іпотеку землі та інші окремі види застав встановлюються законом (ст. 575)» [14;15].

Закон України «Про заставу» (далі в роботі – Закон) в ст. 1 визначає, що застава – це «спосіб забезпечення зобов'язань, якщо інше не встановлено законом. В силу застави кредитор (заставодержатель) має право в разі невиконання боржником (заставодавцем) забезпеченого заставою зобов'язання одержати задоволення з вартості заставленого майна переважно перед іншими кредиторами. Застава виникає на підставі договору, закону або рішення суду» [12].

Щодо власне сутності та особливостей предмету застави загалом і предмету застави в господарських відносинах зокрема зазначимо наступне.

У відповідності до положень ЦКУ, «предметом застави може бути будь-яке майно (зокрема, річ, цінні папери, майнові права), що може бути відчужене заставодавцем і на яке може бути звернене стягнення.

Предметом застави може бути майно, яке заставодавець набуде після виникнення застави (майбутній урожай, приплід худоби тощо).

Права заставодержателя (право застави) на річ, яка є предметом застави, поширюються на її приналежності, якщо інше не встановлено договором. Право застави поширюється на плоди, продукцію та доходи, одержані від використання заставленого майна, у випадках, встановлених договором.

Предметом застави не можуть бути:

– культурні цінності, що є об'єктами права державної чи комунальної власності і занесені або підлягають занесенню до Державного реєстру національного культурного надбання;

– пам'ятки культурної спадщини, занесені до Переліку пам'яток культурної спадщини, що не підлягають приватизації.

Предметом застави не можуть бути вимоги, які мають особистий характер, а також інші вимоги, застава яких заборонена законом.

Предмет застави залишається у заставодавця, якщо інше не встановлено договором або законом.

Застава окремих видів майна може бути заборонена або обмежена законом (ст. 576 ЦКУ).

Предмет застави може бути замінений лише за згодою заставодержателя, якщо інше не встановлено договором або законом (ст. 579).

Ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження предмета застави несе власник заставленого майна, якщо інше не встановлено договором або законом.

У разі випадкового знищення або випадкового пошкодження предмета застави заставодавець на вимогу заставодержателя зобов'язаний надати рівноцінний предмет або, якщо це можливо, відновити знищений або пошкоджений предмет застави (ст. 580).

Якщо предмет застави не підлягає обов'язковому страхуванню, він може бути застрахований за згодою сторін на погоджену суму.

У разі настання страхового випадку предметом застави стає право вимоги до страховика (ст. 581).

Оцінка предмета застави здійснюється у випадках, встановлених договором або законом.

Оцінка предмета застави здійснюється заставодавцем разом із заставодержателем відповідно до звичайних цін, що склалися на момент виникнення права застави, якщо інший

порядок оцінки предмета застави не встановлений договором або законом (ст. 582).

Заставодавець має право користуватися предметом застави відповідно до його призначення, у тому числі здобувати з нього плоди та доходи, якщо інше не встановлено договором і якщо це випливає із суті застави.

Заставодавець має право відчужувати предмет застави, передавати його в користування іншій особі або іншим чином розпоряджатися ним лише за згодою заставодержателя, якщо інше не встановлено договором.

Заставодавець має право заповідати заставлене майно. Правочин, яким обмежується право заставодавця заповідати заставлене майно, є нікчемним.

Заставодержатель має право користуватися переданим йому предметом застави лише у випадках, встановлених договором. За договором на заставодержателя може бути покладений обов'язок здобувати з предмета застави плоди та доходи (ст. 586).

Особа, яка володіє предметом застави, зобов'язана, якщо інше не встановлено договором:

– вживати заходів, необхідних для збереження предмета застави;

– утримувати предмет застави належним чином;

– негайно повідомляти другу сторону договору застави про виникнення загрози знищення або пошкодження предмета застави.

Заставодавець, який володіє предметом застави, у разі втрати, псування, пошкодження або знищення заставленого майна з його вини зобов'язаний замінити або відновити це майно, якщо інше не встановлено договором.

Заставодержатель, який володіє предметом застави, у разі втрати, псування, пошкодження або знищення заставленого майна з його вини зобов'язаний відшкодувати заставодавцю завдані збитки (ст. 587)» [14; 15].

Вказаний вище Закон певним чином деталізує положення Кодексу. Так, у відповідності із ст. 4 Закону, «предметом застави можуть бути майно та майнові права. Предметом застави може бути майно, яке відповідно до законодавства України може бути відчужено заставодавцем та на яке може бути звернено стягнення.

Предметом застави може бути майно, яке стане власністю заставодавця після укладення договору застави, в тому числі продукція, плоди та інші прибутки (майбутній урожай, приплід худоби тощо), якщо це передбачено договором.

Предметом застави не можуть бути:

– культурні цінності, що є об'єктами права державної чи комунальної власності і занесені або підлягають занесенню до Державного реєстру національного культурного надбання;

– пам'ятки культурної спадщини, занесені до Переліку пам'яток культурної спадщини, що не підлягають приватизації.

Предметом застави не можуть бути вимоги, які мають особистий характер, а також інші вимоги, застава яких забороняється законом.

Предметом застави не можуть бути об'єкти державної власності, приватизація яких заборонена законодавчими актами, а також майнові комплекси державних підприємств та їх структурних підрозділів, що знаходяться у процесі корпоратизації.

Предметом застави підприємств державної форми власності, приватизація яких заборонена законодавчими актами, та їх структурних підрозділів, що знаходяться в процесі корпоратизації, можуть бути їх товари в обороті або в переробці.

Згідно ст. 7 Закону, заміна предмета застави може здійснюватися тільки за згодою заставодержателя, якщо інше не встановлено договором або законом. Порядок заміни предмета застави при заставі товарів в обороті або у переробці регулюється розділом III цього Закону.

У відповідності із ст. 8 Закону, ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження предмета застави несе власник заставленого майна, якщо інше не встановлено договором або законом.

У разі випадкового знищення або випадкового пошкодження предмета застави заставодавець на вимогу заставодержателя зобов'язаний надати рівноцінний предмет або, якщо це можливо, відновити знищений чи пошкоджений предмет застави.

Стаття 10 Закону встановлює особливості страхування предмета застави. Так, якщо предмет застави не підлягає обов'язковому страхуванню, він може бути застрахований за згодою сторін на погоджену суму, але не більшу за його ринкову вартість.

У разі настання страхового випадку предметом застави стає право вимоги до страховика» [12].

Враховуючи положення чинного законодавства щодо предмета застави, а також вищезазначені особливості господарських відносин, далі під предметом застави в таких відносинах пропонуємо розуміти будь-яке майно або майнові права суб'єктів вказаних відносин, що можуть бути відчужені заставодавцем і на які може бути звернене стягнення з використанням необхідного механізму. Зміст заставних

господарських відносин становлять суб'єктивні права та обов'язки їх учасників.

Висновки. Таким чином, господарськими відносинами є врегульовані нормами господарського права відносини, що виникають у процесі здійснення підприємницької діяльності, тісно з нею пов'язаної діяльності некомерційного характеру, а також відносини щодо державного регулювання господарської діяльності. Інститут застави має комплексний характер, включаючи елементи інститутів речового і зобов'язального права. Застава є правовим засобом забезпечення в господарських відносинах, в силу якої кредитор має переважне право у випадку невиконання боржником зобов'язання, отримати задоволення із вартості заставленого майна особи, якій належить це майно. Предметом застави в господарських відносинах є будь-яке майно або майнові права суб'єктів вказаних відносин, що можуть бути відчужені заставодавцем і на які може бути звернене стягнення з використанням необхідного механізму.

Використана література :

1. Большой юридический словарь / Авт.-сост. В. Н. Додонов, В. Д. Ермаков, М. А. Крылова и др.; под ред. А. Я. Сухарева, В. Е. Крутских. – М. : Инфра-М, 2003. – 704 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
3. Господарське право України : підруч. : у 2 ч. / [Андрєєва О. Б., Жорнокуй Ю. М., Гетманець О. П. та ін.]. – Х. : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2014. – Ч. 1. – 340 с.
4. Господарський кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 16.01.2003 № 436-IV (Редакція станом на 26. 11. 2016). – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15/print14766814 39087277. – 09.12.2016.
5. Зайков А. В. Римское частное право в систематическом изложении : учеб. / А. В. Зайков. – М. : Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2012. – 480 с.
6. Кізлова О. С. Застава в цивільному праві України (конценптуальні засади та правова природа) : автореф. дис ... д-ра юрид. наук / О. С. Кізлова. – Одеса : Б. в., 2011. – 38 с.
7. Конституція України [Електронний ресурс] : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (Редакція станом на 30. 09. 2016). – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 / print 1452801145557029. – 09.12.2016.
8. Мілаш В. С. Господарське право : курс лекцій : у 2 ч. – Ч. 1. / В. С. Мілаш. – Х. : Право, 2008. – 496 с.
9. Несинова С. В. Господарське право України : навч. посіб. / за заг. ред. С. В. Несинової. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 564 с.
10. Новицкий И. Б. Римское право. – Изд. 7-е стереотипное / И. Б. Новицкий. – М., 2002. – 310 с.
11. Омельченко О. А. Римское право : учеб., издание второе, исправл. и доп. / О. А. Омельченко. – М. : ТОН-Остожье, 2000. – 208 с.
12. Про заставу [Електронний ресурс] : Закон України від 02.10.1992 № 2654-XII (Редакція станом на 05.10.2016). – Режим доступу : http://zakon2.rada. gov.ua/laws/show/2654-12/print1480434538747438. – 09.12.2016. – Назва з екрану.
13. Тихомирова Л. В. Юридическая энциклопедия / Под ред. М. Ю. Тихомирова. – М., 1997. – 526 с.
14. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV (Редакція станом на 02. 11. 2016). – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15/print1458124974417778. – 09.12.2016.
15. Цивільний кодекс України : науково-практичний коментар / За ред. розробників проекту Цивільного кодексу України. – К. : Істина, 2006. – 928 с.
16. Щербина В. С. Господарське право : підруч. / В. С Щербина. – 4-те вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 640 с.